

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 18

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 18

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2016

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Ona Aleknavičienė

Biblijos frazeologizmai Jokūbo Brodovskio rankraštyje

Litauische Sprichwörter und Rätsel ○ 9

Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė

Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai ○ 47

Philip Kraut

Jacob Grimm und die litauische Sprache –

II. *Etymologische Forschung im Deutschen Wörterbuch* ○ 89

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Istorijos žemaitiškos* (1828–1834)

rašybos lūžiai: diakritikai, geminatos, digrafai ○ 135

Mindaugas Šinkūnas

Kristus, Krystus, Christus, Chrystus ar *Cristus?*

Vardo rašybos raida XVI–XIX amžiaus raštuose ○ 185

Daiva Sinkevičiūtė

Lietuvių dvikamienių vardų trumpinių kilmės asmenvardžiai

ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių

ir laiduotojų 1661–1795 metų sąrašė ○ 221

Reda Griškaitė

„Kasdienybės rašymas“ kaip provincijos intelektualų kūrybinės raiškos ženklas

(Šiaurių dvaro savininko Teodoro Narbuto pavyzdys) ○ 255

Tamara Bairašauskaitė

Bajorų žemvaldžių ekonominės ir socialinės minties trajektorijos:

rašytinis Antano Medekšos palikimas ○ 303

Giedrius Subačius, Pēteris Vanags

Žodis *valstybē* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas ○ 337

Recenzijos (Reviews)

Birutė Kabašinskaitė

Recenzuojama: *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch* 1–3, 2015 ○ 375

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Gijsbert Rutten, Marijke J. van der Wal, *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*, 2014 o 385

Liucija Citavičiūtė

Recenzuojama: Žavinta Sidabraitė (par.),
Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis, 2015 o 397

Jolanta Gelumbeckaitė

Recenzuojama: Bettina Bock, Maria Kozińska (Hrsg.),
Schleichers Erben. 200 Jahre Forschung zum Baltischen und Slawischen, 2014 o 405

Alma Braziūnienė

Recenzuojama: Roma Bončkutė (par.), *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)*, 2015 o 413

Akvilė Grigoravičiūtė

Recenzuojama: Francesco Zamblera, *Jidiš kalbos žodynelis*, 2015 o 421

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas, Audronė Matijošienė,
Vilija Gerulaitienė (par.), *Mažosios Lietuvos lietuviai Kanadoje. Išeivio Jurgio Kavolio 1891–1940 metų dokumentinis paveldas*, 2015 o 425

Paulius V. Subačius

Recenzuojama: Darius Staliūnas (sud.),
Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje, 2015 o 433

Nijolė Strakauskaitė

Recenzuojama: Vasilijus Safronovas, *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*, 2015 o 443

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Ernesta Kazakėnaitė

Glaustai apie pirmosios Biblijos latvių kalba vertimo istoriją o 451

Ona Aleknavičienė

Gotfrydui Ostermejeriui – 300 metų o 469

Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Dalia Kiseliūnaitė

Tarptautinė konferencija, skirta Georgo Wenkerio sakinių vertimams į užsienio kalbas o 479

Regina Venckutė

In memoriam: Algirdas Sabaliauskas (1929–2016) o 483

Liucija Citavičiūtė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius

Recenzuojama:

Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis.

Mokslinis dokumentinis leidimas ir straipsnis, *parengė Žavinta Sidabraitė*

Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla,
2015, 743 p. ISBN 978-9955-18-873-5

XVIII amžiuje Prūsijos švietimo srityje vyko didelių pokyčių. Juos skatino beįndrosios Apšvietos tendencijos ir kryptinga Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I (valdė 1713–1740 metais) švietimo politika. Permainos ypač paveikė Prūsijos Karalystės Lietuvos provinciją, kuri po Didžiojo maro buvo dar ir ekonomiškai nualinta. 1736 metais karalius įsteigė specialų fondą *Mons pietatis* ir 50 000 talerių skyrė mokykloms Prūsų Lietuvoje statyti bei mokytojams išlaikyti. Tais pačiais metais rugpjūčio 1 dieną paskelbtas reskriptas *Principia regulativa, oder General-Schulen-Plan*, reglamentuojantis mokyklų veiklą¹. 1736-iejį žymi privalomo mokymo įtvirtinimo Prūsų Lietuvoje pradžia. Greitai atsirado mokykloms pritaikytų vadovėlių, kur buvo spausdinama pamokymų, kaip tapti geru krikščioniu, Šventojo Rašto istorijų jaunimui, mokytojo ir mokinio dialogų religinėmis temomis, giesmių. Vėliau religinę švietimo lektūrą papildė vadovėliai, plečiantys gamtos, pasaulio ir žmogaus pažinimo ribas. Ypač populiarūs ir lietuviškose mokyklose iki XIX amžiaus pabaigos naudota vokiečių pedagogo Friedricho Eberhardo von Rochowo (1734–1805) knyga jaunimui ugdyti *Der Kinderfreund* (I d. 1776, II d. 1779), į lietuvių kalbą išversta Pilkalnio kantorius Kristijono Gotlybo Milkaus (1733–1807) (beveik vienmečio su Rochowu). Jos lietuviškas pavadinimas – *Kūdikių prietelius. Knygelės, Šuilokams ant gero sutaisytos* (1795; toliau – KP).

Kūdikių prietelių mokslo visuomenei yra plačiau pristačiusi Žavinta Sidabraitė, žinoma „milkininkė“, rengdama monografiją *Kristijonas Gotlybas Milkus. Gyvenimas ir literatūrinė veikla* (2006)², vėliau paskelbusi ta tema ir atskirą straipsnį „Dar kartą apie

1 Terveen 1954, 110–113.

2 Sidabraitė 2006.

Kūdikių prieteliaus išleidimo aplinkybes“ mokslo žurnale *Archivum Lithuanicum*³. Dabar Sidabraitė parengė mokslinį dokumentinį šio šaltinio leidimą su tiriamuoju straipsniu.

Pats šaltinis, kaip teigia Sidabraitė, yra unikumas – vienintelis pirmojo leidimo (1795) egzempliorius saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (p. 6). *Kūdikių prieteliaus* žanras istoriografijoje apibrėžiamas įvairiai: chrestomatija kaimo mokykloms, skaitinių knygelė, didaktinio ugdymo knygelė, mokyklai ir namams skirta enciklopedija, pamokymų ir giesmių rinkinėlis mokiniams, doroviniai skaitymai ir t. t. Nors apie knygos egzistavimą žinota, ne visi tyrėjai buvo susipažinę su ja *de visu*, todėl 320 puslapių knyga istoriografijoje įprastai vadinama *knygele*. Klaidino lietuviško pavadinimo žodis *Knygelės*. Parengėja pasirinko apibūdinimą – *skaitinių vadovėlis*. Kad neliktų nesusipratimų, pateiksiu Sidabraitės suformuluotą šios knygos turinio ir struktūros apibūdinimą:

Vadovėlį sudaro penkios dalys: pagrindinė dalis ir keturi priedai (*Pridėjimai*). Pagrindinę, didžiausią, dalį sudaro 167 prozos pasakojimai su šešiomis tarp pasakojimų įterptomis ir penkiomis dalies pabaigoje pridėtomis giesmėmis. Iš viso 178 tekstiniai vienetai. Pirmasis priedas yra šešių dalių pasakojimas tikėjimo tema. Antrąjį priedą sudaro keturiolika šviečiamojo pobūdžio pasakojimų apie įvairius gamtos reiškinius. Ketvirtoji dalis (trečiasis priedas) yra vienalytis pasakojimas apie „tikrai krikščionišką tikėjimą“. Penktąją dalį sudaro 25 sunumeruotos giesmės. Iš viso *KP* paskelbta 188 prozos pasakojimai ir 36 giesmės. Giesmės ir kai kurie pasakojimai priklauso grynai religinės tematikos literatūrai; kita dalis pasakojimų skirti ugdyti skaitytojų moralę ir dorą, šie dažniausiai įtvirtinti nuorodomis į Bibliją; trečioji pasakojimų dalis yra grynai švietėjiško pobūdžio, t. y. teikia žinių apie žmogų ir jį supančią aplinką (p. 688).

Tiriamajame straipsnyje „Skaitinių vadovėlis *Kūdikių prietelius*“ (p. 680–709) Sidabraitė atskleidžia Prūsijos Brandenburgo dvarininko Friedricho Eberhardo von Rochowo švietėjiškas idėjas ir jų įgyvendinimą jo valdose buvusiose kaimo mokyklose. Reforma rėmėsi pažangia vokiečių pedagogų ugdymo ir lavinimo teorija bei praktika, o jos siekis – naujai epochai formuoti apsišvietusį, protu besivadovaujantį, darbštų, į asmeninę ir visuomenės gerovę orientuotą žmogų (p. 681). Rochowas pats rengė eksperimentinius naujo tipo vadovėlius, kad užpildytų didelį plyšį, susidariusį pradinių kaimo mokyklų mokymo priemonių skalėje tarp elementoriaus ir Biblijos (p. 683). Naujės redakcijos vadovėlio *Der Kinderfreund* pirmoji dalis pasirodė 1776, antroji – 1779 metais. Čia reikia pridurti, kad pirmosios dalies išspausdinimo vieta – Halė ir Leipcigas, antrosios – Frankfurtas, bet antraštiniame lape nenurodyta, kuris iš to paties pavadinimo miestų – prie Maino ar Oderio.

Sidabraitė nustatė, kad Karaliaučiuje vokiškas Rochowo vadovėlis *Der Kinderfreund* pirmą kartą išspausdintas 1787 metais Danieliaus Christopho Kanterio spaustuvėje (p. 685). Ji konstatuoja, kad knyga greitai paplito, buvo įtraukta į Prūsijos mokyklų

³ Sidabraitė 2010, 121–132.

programas, verčiama į kitas kalbas, tačiau pastebi, kad Prūsijos bažnytinė ortodoksija nepritarė pasaulietiniam Rochowo vadovėlių turiniui ir jo propaguojamiems inovatyviems mokymo metodams, o Berlyno konsistorija finansiškai nerėmė knygos išleidimo. Tačiau Prūsijos karaliaus Frydricho II pozicija turėjo būti palanki švietimo naujovėms ar bent jau neutrali, nes Rochowo vadovėlis buvo naudojamas ir karaliaus dvare, o sosto įpėdinis Frydrichas Vilhelmas III (1770–1840, valdė 1797–1840) privačiame pokalbyje yra sakęs, kad iš Rochowo vadovėlio mokėsi skaityti (p. 684). Beje, ši Sidabraitės atskleista informacija jau savaime įdomi, nes Prūsų Lietuvos raštijos tyrėjai skelbia nedaug detalių apie Prūsijos monarchų išprusimą.

Autorė nurodo, kad pirmosios redakcijos vokiškam vadovėliui (1772) Rochowas buvo parašęs 14 puslapių pratarmę, kurioje išdėstė reformos esmę ir tikslą, ir kuri, jo paties manymu, „turėjo tapti metodine priemone kaimo mokytojui“ (p. 683). Karaliaučiaus vokiškuose leidimuose pratarmės, atrodo, nebebuvo. Jos nėra ir Milkus vertime. Tai galėtų patvirtinti autorės mintį, kad nepasitikėjimo mokyklų reformatoriaus Rochowo švietėjiškomis idėjomis būta, o jų sklaida spausdintu žodžiu nebuvo pageidaujama ne tik Brandenburge, bet ir Rytų Prūsijoje. Kodėl Milkus neįdėjo savo paties įvado – nežinoma. Prātarmės anuomet būdavo informatyvios, pateikiančios istorinių ir istoriografinių žinių, atskleidžiančios autoriaus santykį su adresatų grupėmis ir rėmėju, pritaikytos politinei ir kultūrinei situacijai. Sidabraitė pastebi, kad pratarmės nebūta ir vėlesniuose lietuviškuose *Kūdikių prieteliaus* leidimuose (p. 689).

Iki šiol buvo tik spėliojama, iš kokio vokiško leidimo vertė Milkus, kada pasirodė pirmasis lietuviškas leidimas ir kiek leidimų būta iš viso, ilgą laiką nebuvo žinoma net vertėjo tapatybė (ji nustatyta tik 2004 metais⁴), nes nė viename lietuviškame leidime nenurodytas nei originalo autorius, nei vertėjas.

Sidabraitė nustatė, kad Karaliaučiuje Rochowo knygos *Der Kinderfreund* leidimai buvo penki (1787, 1788, 1791, 1800 ir 1835 metų, pastarasis pasirodęs jau po Milkus mirties). Palyginusi visų leidimų struktūrą ir turinį, ji padarė išvadą, kad Milkus vertė iš 1787 metų leidimo, t. y. pirmojo Karaliaučiaus leidimo. Vis dėlto autorė nėra kategoriška ir šio leidimo egzempliorius laiko galimu lietuviško KP leidimo vertimo originalu (p. 688).

Iki šiol buvo laikomasi Domo Kauno hipotezės, kad Milkus išverstas *Kūdikių prietelius* pirmą kartą išspausdintas 1787 metais. Autorė pateikė archyvų duomenų, kad pirmojo lietuviško leidimo data – 1795-ieji. Tarp kitų nurodomas ir vizualinis argumentas: Olštyno archyvuose Sidabraitė rado specialiosios bažnyčių ir mokyklų komisijos raštą (1796) dėl Gumbinės probsto Karolio Gotardo Keberio skundo, kad *Kūdikių prietelius* išspausdintas nusidėvėjusiais rašmenimis ir sunkiai įskaitomas (p. 695). Jos nuomone, 1795 metų leidimo egzempliorius, saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, yra būtent toks. Kad šio leidimo egzemplioriai nebuvo kokybiški, pastebime ir publikuojamoje faksimilėje.

4 Citavičiūtė 2004, 249–250.

Sidabraitė nustatė, kad būta keturių lietuviškų *Kūdikių prieteliaus* leidimų (1795, 1806, 1821, 1833, du ar trys paskutiniai po Milkaus mirties 1806 metais), visi išspausdinti Hartungo spaustuvėje. Jos duomenimis, iš visų keturių leidimų Lietuvoje yra išlikę tik keturi egzemplioriai: *KP I* vienas egzempliorius saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, *KP II* vienas egzempliorius – Vilniaus universiteto bibliotekoje, o antras – Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, *KP III* vienas egzempliorius – Lietuvių literatūros ir tautosakos institute. *KP IV* vienas egzempliorius saugomas Sankt Peterburgo universiteto bibliotekoje, bet apie jį žinoma tik iš aprašymo (p. 689–691).

Sidabraitė įvertino vadovėlio *Kūdikių prietelius* lietuviško vertimo ypatybes. Anksčiau ji jau buvo tyrusi eiliuotų ir proza rašytų Milkaus kūrinių stilių, kalbinės raiškos ypatumus, leksikos sluoksnius ir kūrybiškai panaudojamas lietuvių kalbos galimybes. Analizuodama *Kūdikių prieteliaus* vertimo tekstą, ji nustatė, kad Milkus rėmėsi spausdintų šaltinių lietuviška leksika, įsiklausė į šnekamąją kalbą, mokėsi iš Kristijono Donelaičio, o skolinių klodas labiausiai susijęs su nauja realybe ir faktais, kuriuos reikėjo pavadinti. Tiesa, kaip sako autorė, kartais jam tekdavo verstis ir aprašomuoju būdu (pavyzdžiui, planetos pavadinamos fraze *Žvaigždes ne iš savės šwiefojanczias KP 73_{14–15}*) arba paliekant vokišką žodį (pavyzdžiui, vaistažolės vadinamos *Brechweinfstein KP 128₂₄*). Kūrybingas, vaizdus *Kūdikių prieteliaus* vertimas, su įterpiamais priešodžiais, autorės manymu, atitiko bendrą to meto lietuvių kalbos lygį, kartu išsaugojo ir originalo stilių (p. 709). Ta išvada juo labiau įtikina žinant, kad tuomet Milkus jau bene buvo pradėjęs rengti lietuvių kalbos gramatiką ir žodyną (abu išspausdinti 1800 metais).

Sidabraitės tyrimas atskleidė šios knygos naujoviškumą ano meto lietuvių raštijos kontekste. Skyrelyje „Kūdikių prietelius ir švietėjiškos pedagogikos idėjos“ (p. 695–702) ji parodė įvairius teksto pritaikymo to meto jaunuomenei aspektus, o tai sako poskyrių pavadinimai: „Religingumu grįstas apsišvietusio piliečio ugdymas“; „Pozityvios veiklos skatinimas“; „Socialinio aktyvumo skatinimas“; „Socialinių sluoksnių status quo“; „Pažangaus ūkininkavimo skatinimas“.

Straipsnyje analizuojamos ir knygoje publikuotos 36 giesmės, identifikuojami anoniminiai autoriai ir vertėjai. Nurodoma, kad keturios lietuviškos giesmės čia išspausdintos pirmą kartą (gaila, jų pavadinimai nepateikti). Sidabraitė nustatė, kad daug giesmių perimta iš neišspausdinto Milkaus giesmyno, rengto XVIII amžiaus aštuntame dešimtmetyje, 23 giesmes išvertė pats Milkus, 11 jo verstų giesmių yra pagrindinėje dalyje ir 12 giesmynėlio priede. Kai kurie giesmių autoriai buvo gerai žinomi, o tai rodo, kad šiam leidiniui Milkus atrinko Prūsų Lietuvoje tuomet populiariausias giesmes. Ištyrusi leidinyje publikuojamų giesmių ypatumus, autorė daro išvadą, kad *Kūdikių prieteliuje* paskelbtos giesmės yra kol kas vienintelis žinomas racionalistinio giesmių redagavimo pavyzdys lietuvių liuteronų giesmių istorijoje (p. 704).

Kūdikių prieteliaus publikacija parengta pagal mokslinio šaltinio publikavimo principus, tik pasigendama išsamaus *Kūdikių prieteliaus* kaip šaltinio aprašo. Tam

tiriamajame straipsnyje skirta keliolika eilučių (p. 691), o šaltinio aprašui reikėtų atskiro skyriaus. Nurodytas formatas, puslapių skaičius, vinjetė (neaprašyta), bibliotekos lipdė, spaudinio kokybė. Nepabandyta nustatyti ankstesnį savininką, iš kurio knyga galėjo patekti į Marijampolės Marijonų biblioteką. Ankstesnio savininko proveniencija veikiausiai įrašyta plunksna *Kūdikių Prieteliaus* egzemplioriaus pirmame viršelyje: *B. Cornitius* ar *B. Coenetius*. Tokia pavardė buvo paplitusi Vokietijoje, JAV⁵, gal ir kitur.

Parengėja pamini, kad knygoje yra paskirų žodžių ar jų dalių pabraukymų ir marginalijų lenkų bei rusų kalbomis, įrašytų pieštuku, deja, apiblukusių ir sunkiai beperskaitomų (p. 8, 691). Jie leidime nekomentuojami, neaprašomas nei jų pobūdis, nei sąsajos su *Kūdikių prieteliaus* turiniu, nei įrašymo laikas⁶.

Teksto perrašas tikslus, nors viena kita klaidelė pasitaiko: *kietfprandis* vietoj *kietfprandys* KP 155₆, *faugiaius* vietoj *fmažiaus* KP 270₁₅, *bėkite* vietoj *bėgkite* KP 271₂₃ ir pan. Krinta į akis, kad Milkus veiksmažodį *žinoti* ir jo vedinius rašo didžiąja raide. Išnašose tai nurodoma kaip klaida (pvz.: *corr.* žinnai, plg. *Žinnai* KP 16₉; *corr.* žinnodami, plg. *Žinnodami* KP 16₁₁), bet Milkaus nuoseklumas (tokios rašybos jis laikėsi ir vėlesniuose leidimuose) galbūt rodo tendenciją šviečiamojo pobūdžio knygelėje šitaip išskirti sąvoką *žinojimas*?

Kai kuriuose *Kūdikių prieteliaus* straipsneliuose, paprastai jų pabaigoje, yra nuorodų į Bibliją (knyga, skyrius ir eilutė). Tose vietose parengėja pateikė citatas iš 1755 metų lietuviškos Biblijos. Toks šaltinio pasirinkimas neabejotinai teisingas, tai antrasis lietuviškos Biblijos leidimas, parengtas Adomo Frydricho Šimelpenigio, ir būtent ją galėjo naudotis Milkus. Parengėja nenurodo, koku šaltiniu rėmėsi pati tikslindama kai kurių citatų vietą ir duodama dabar priimtas Biblijos knygų santrumpas, tačiau iš pačių santrumpų matyti, kad naudotasi Antano Rubšio ir Česlovo Kavaliausko LVK (katalikiškuoju) 1998 metų leidimu⁷. Tiriant Prūsų Lietuvos lietuvišką raštiją, paprastai remiamasi 1999 metais išleistu LBD (ekumeniniu) leidimu⁸.

Autore parengė „Atrankinį lietuviškų žodžių indeksą“ (p. 717–731), į kurį įtraukti dabar nevertojami ar kitomis reikšmėmis vartojami žodžiai. Ir čia nenurodoma, kokiais šaltiniais remtasi identifikuojant žodžių reikšmes (pavyzdžiui, retai lietuviškuose raštuose pasitaikantį *rainumas* ‘kitoniškumo, skirtybės’ reikšme ir kt.). Manytina, kad naudotasi XVIII amžiaus rankraščiais ir spausdintais lietuvių kalbos žodynais bei šiuolaikinių tyrėjų publikuotais lietuviškų raštų atrankiniais žodynais. Čia reikėtų padaryti keletą pastabų.

5 Tai buvo populiarus pavardė XVII–XX amžiuje, pavyzdžiui, JAV imigrantų žodyne *New Homes in a New Land. German Immigration to Texas, 1847–1861* minimas XIX amžiuje Vakarų Prūsijoje gyvenęs *Coenetius (Cornitius)* (Geue 1970, 60).

6 Lenkiški įrašai leidžia manyti, kad savininkas galėjo būti ir iš Vakarų Prūsijos. Prie

kai kurių lietuviškų žodžių pridėti lenkiški vertimai, pabraukiama kai kurių žodžių šaknis (*neapfkelbk, pasididziawimo, apdraufk*).

7 *Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas*, 1998.

8 *Biblija arba Šventasis Raštas*. Ekumeninis leidimas, 1999.

Liko žodžių, neįtrauktų į indeksą, nors skaitytojams jie ar kai kurios jų reikšmės gali būti nežinomos, pvz.: *prastoti* (*praftot* KP 198₃₂) 'apleisti, netekti'⁹; *išguldėti* (*išguldyt* KP 280₁) 'išaiškinti, išdėstyti' LKŽe; *suklastoti* (*fuklaftoja* KP 280₂₁) 'apgauti, suklaidinti' LKŽe. Paaiškinami žodžiai, kurių prasmė aiški, pvz.: *sėmenys* 'linų sėklos', *tarpti* 'vešliai augti, vešėti', *viralas* 'virtas valgis'. Šias reikšmes fiksuoja *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*.

Abejonių kelia minėto žodžio *rainumas* KP 15₂₈ ir KP 16₄ reikšmė 'kitoniškumas, skirtybė'. Iš konteksto atrodo, kad reikšmė priešinga – 'panašumas, sutapimas', pgl.: *Tēws. Jš kogi numánom Daiktus lygus éfant? Priczkus. Kad dabbojam kokiam Daikte Rainumm's yra* KP 15₂₅₋₂₈; *Aß, ir mano Brolis Willus efwa fawo Tēwú Sunudu. Tam Dallyke lygus efwa. Priegtám ir Rainum's randaffi i Wéidą bey i Pláukus bežurint* KP 16₂₋₅. „Gramatinėse santrumpose“ yra korektūros klaida: *accusatyvus* (= *accusativus*) (p. 715).

„Skolinių žodynėlis“ (ir jo santykinai nedidelė apimtis, p. 732–737) patvirtina autorės teiginį, kad Milkaus raštų kalboje mažai skolinių, o jo vartojami buvo paplitę šnekamojoje kalboje (pvz.: *ubagas*, *žegnonė*, *svietas*). Kita vertus, KP yra žodžių, kurių reikšmės dabartiniuose žodynuose nurodomos skirtingai – juose remtasi kitais šaltiniais. Germanizmas *almonas* KP 285, reikšmė 'dvaro pienininkas' yra *Lietuvių kalbos žodyne* su pavyzdžiu iš Donelaičio teksto: *Ir kaip kiaulės álmono – tik gėda sakyti – kiauliškas dainas dainuot ir žviegt užsimanė* LKŽe. Jonas Palionis nurodo kitą reikšmę: „'dvariškis': Hofmann almons Padwarninkas Lex 227, C II 439“¹⁰. Veiksmazodis *brėdyti* KP 77₂₆, 78₆₋₇ vartojamas reikšmė 'apgauti', o Palionio žodyne – 'vilioti'¹¹.

Kūdikių prieteliaus vertime yra nemažai patarlių ir priežodžių. Gaila, kad nesudarytas jų sąrašas.

Informatyvus leidinyje publikuotų „Giesmių sąrašas“ (p. 738–739). Jame nurodyti lietuviškų ir vokiškų giesmių originalų pavadinimai arba pirmosios eilutės, identifikuoti vokiškų originalų autoriai ir lietuviško teksto vertėjai. Sąrašė nurodomos XVI amžiaus čekų kunigo Michaelio Weišo trys giesmės. Tik šio asmens pavardės forma ne *Weiß*, o *Weiß*¹². Prie giesmės „Das alte Jahr [vergangen ist]“ nurodytas autorius J. Steuerlein (su klaustuku). Autorius tikrai yra XVI amžiaus vokiečių kunigas Johannesas Steuerleinas¹³.

Rengiant sudėtingus leidinius kartais prasibrauna ir kitokių klaidelių. Čia jų pasitaiko išnašose esančiuose bibliografiniuose (vokiškuose) aprašuose, o iš jų patenka į „Literatūros sąrašą“. Beje, Čekų brolių giesmyno pavadinimas *Gesangbuch der Bömischen Brüder* netiksliai išverstas *Bochemijos brolių giesmynas*, turėtų būti *Čekų brolių giesmynas*, o vadovėlio pavadinimą *Versuch eines Schulbuches, für Kinder der Landleute, oder zum Gebrauch in Dorfschulen* geriau versti ne *Vadovėlio valstiečių vaikams* arba *naudoti kaimo mokyklose bandymas*, o *Bandomasis vadovėlis valstiečių vaikams* arba

9 Palionis 2004, 358.

10 Palionis 2004, 23.

11 Palionis 2004, 67.

12 Žr. Göz 1784, 43.

13 Žr. Daniel 1842, 418.

kaimo mokykloms. Aritmetiniu apsirikimu laikytume tai, kad p. 703 nurodžiusi 11 Milkaus verstų giesmių pagrindinėje dalyje ir 12 giesmynėlio priede autorė apibendrina – „iš viso 12“.

Žavinta Sidabraitė parengė reikšmingą senosios lietuvių raštijos šaltinį. Religinės tematikos XVI–XVIII amžiaus lietuviškų šaltinių kritinių leidimų jau yra, o pasaulietinės literatūros šaltinių mokslinių publikacijų negausu (mažai ir pačių šaltinių). Iš tokių išleistas Jono Šulco verstų *Ezopo pasakėčių* (1706) mokslinis leidimas¹⁴ ir Kristijono Donelaičio *Raštų* dokumentinis ir kritinis leidimas¹⁵. Dabar pasirodęs skaitinių vadovėlio *Kūdikių prietelius* leidimas – pirmas tokios didelės apimties pasaulietinių lietuviškų tekstų rinkinio (eiluotų ir prozos) mokslinis dokumentinis leidimas. Jis sulauks literatūrologų, kalbos ir literatūros istorikų dėmesio. Vieno pirmųjų lietuviškų Apšvietos epochos vadovėlių tyrimas papildys ir žymaus XVIII amžiaus lietuvių filologo, poeto ir vertėjo Milkaus kūrybos tyrimus bei bendrą to laikotarpio Prūsų Lietuvos raštijos panoramą.

Literatūra:

Biblija arba Šventasis Raštas. Ekumeninis leidimas, iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999.

CITAVIČIŪTĖ, LIUCIJA [par.], 2008: *Trys 1706 metų filologinės polemikos šaltiniai. Jono Šulco Ezopo pasakėčios*. Dokumentinis leidimas ir studija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

CITAVIČIŪTĖ, LIUCIJA, 2004: *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

DANIEL, HERMANN ADALBERT, 1842: *Evangelisches Kirchen-Gefangbuch [...]*, Halle, bei Johann Friedrich Lippert.

DONELAITIS, KRISTIJONAS, 2015: *Raštai 1. Metai*. Dokumentinis ir kritinis leidimas, sudarė Mikas Vaicekauskas, dokumentinį tekstą parengė Mikas Vaicekauskas, kritinį tekstą parengė Daiva Krištopaitienė ir Mikas Vaicekauskas, įvadą parašė Mikas Vaicekauskas, Daiva Krištopaitienė, Dalia Dilytė ir Vilma Zubaitienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

GEUE, ETHEL HANDER, 1970: *New Homes in a New Land. German Immigration to Texas, 1847–1861*, Clearfield: Genealogical Publishing Co.

GÖZ, CHRISTIAN GOTTLIEB, 1784: *Beitrag zur Gefchichte der Kirchenlieder [...]*, Stuttgartard, bei Christoph Friedrich Cotta, Hof= u. Canzlei=Buchdrucker.

PALIONIS, JONAS, 2004: *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

SIDABRAITĖ, ŽAVINTA, 2006: *Kristijonas Gotlybas Milkus. Gyvenimas ir literatūrinė veikla*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

¹⁴ Citavičiūtė 2008.

¹⁵ Donelaitis 2015.

- SIDABRAITĖ, ŽAVINTA, 2010: „Dar kartą apie *Kūdikių prieteliaus* išleidimo aplinkybes“, *ALT* 12, 121–132.
- Šventasis Raštas. Senasis ir Naujasis Testamentas, iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rubšys ir Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Katalikų Vyskupų Konferencijos leidykla „Katalikų pasaulis“, 1998.
- TERVEEN, FRITZ, 1954: *Gesamtstaat und Retablissement. Der Wiederaufbau des nördlichen Ostpreußen unter Friedrich Wilhelm I. 1714–1740. Göttingener Bausteine zur Geschichtswissenschaft* 16, Göttingen u. a.: Musterschmidt.

LIUCIJA CITAVIČIŪTĖ
Senosios literatūros skyrius
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6
LT-10308 Vilnius, Lietuva
el.p.: liucija.cita@gmail.com

Gauta 2016 m. rugpjūčio 5 d.